

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Ключевые слова: национальная языковая политика, азербайджанство, преподавания национального языка, национальные ценности.

Key words: national language policy, azerbaijanity, teaching of national language, national values.

Bakı Slavyan Universiteti, Bakı şəhəri

“Təhsil ocaqlarında gənclərimizi xalqımızın mənəvi dəyərləri əsasında tərbiyələndirmək, mənəvi cəhətdən sağlam və saf insanlar tərbiyə etmək məsələsi mühüm yer tutmalıdır” [1; 15] – bu sözlər uzun müddət Azərbaycana rəhbərlik etmiş Heydər Əliyevə məxsusdur. Təhsil ocaqlarımız üçün bir amal, bir kredo kimi götürülə bilən bu fikirlərin müəllifi gənclərin mənəvi tərbiyəsində ana dili məsələsini həmişə ön planda saxlamışdır. Təsadüfi deyil ki, hələ 1969-cu ildə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi təyin olunan Heydər Əliyev ilk çıxışlarından birini – Bakı Dövlət Universitetindəki tarixi çıxışını məhz Azərbaycan dilində etmişdi. 1970-ci ildə BDU-nun 50 illik yubileyində o dövr üçün, kommunist rejimi üçün fəvqəladə hadisə sayılan respublika rəhbərinin Azərbaycan dilində çıxışı həm gözlənilməz, həm də hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün qürurverici idi. Hazırda çox adi olan həmin hadisə o dövr üçün qeyri-adi idi, eyni zamanda onun sahibindən böyük cəsarət və uzaqgörənlik tələb edirdi. Çünki "vahid sovet xalqı", "vahid dil" siyasəti nəinki geniş təbliğ olunan, hətta güclü şəkildə tətbiq edilən kommunist ideologiyasının hakim olduğu bir dövrdə milli dil məsələsini qabartmaq, tutduğu vəzifədən asılı olmayaraq, hər bir şəxs üçün bir növ tale məsələsi ola bilərdi. Artıq bu məsələ bir çox xalqların siyasi xadimləri üçün faciə ilə nəticələnmişdi. Bu hadisə sonralar Azərbaycan gənclərinin milli özünüdərkində müstəsna rol oynadı.

Azərbaycanın rəhbəri Heydər Əliyev bütün fəaliyyəti boyu ana dilinin inkişafına qətiyyətlə çalışırdı. Sovet rejiminin tüğyan etdiyi bir vaxtda deyirdi ki, Konstitusiyaya vətəndaşlara təhsil hüququ vermişdir və bu hüquq ana dilində oxumaq imkanı ilə təmin olunur. Bunu nəzərə alan Heydər Əliyev 1978-ci il Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi status qazanmasına nail oldu. Bu işə Respublikada ana dilli təhsilin inkişafında hüquqi baza yaratdı. Ümummillə lider ölkəyə rəhbərliyinin hələ birinci dövründə (1969 – 1982-ci illər) istər ali, istər orta məktəblərdə Azərbaycan dilinin yüksək səviyyədə tədrisinə, öyrədilməsinə şərait yaratmağa çalışırdı. Məhz həmin dövrdə digər Sovet İttifaqı respublikalarına nisbətən bizdə ana dilində təhsilə üstünlük verilmişdi. 1970-ci illərdə ali məktəblər üçün yazılmış dördcildlik “Müasir Azərbaycan dili” dərsliklərinə, "Azərbaycan dilinin dialektologiyasının əsasları" adlı dərs vəsaitinə Dövlət mükafatı verildi. Həmin dərsliklərin müəllifləri (Səlim Cəfərov, Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Muxtar

Hüseynzadə, Əlövsət Avdullayev, Məmmədəğa Şirəliyev və b.) ali təhsil ocaqlarının nüfuzlu müəllimləri idi. Eyni zamanda Azərbaycan dilinin tədqiqi və tədrisi ilə məşğul olan alim-müəllimlərin (M. Şirəliyev, Ə. Dəmirçizadə, M. Hüseynzadə) yubileyləri dövlət səviyyəsində keçirildi. 1970-ci illərdə təhsil müəssisələrində ana dilinin tədrisinə ayrılan saatların miqdarı, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı ixtisası üzrə ali məktəblərə qəbul planları əhəmiyyətli dərəcədə artırıldı, qəbulda ana dilindən yazılı imtahan ən müxtəlif ixtisaslar üzrə məcburi hesab edildi.

Təəssüf ki, Heydər Əliyev ölkə rəhbərliyindən gedəndən sonra, xüsusilə 1980-ci illərin ortalarında Azərbaycan dili tədris ocaqlarında sıxışdırılmağa başladı. Ancaq böyük dövlət xadimi və ideoloqu artıq Azərbaycanda milli dil siyasətinin əsasını qoymuşdu. Elə həmin siyasətə söykənən Azərbaycanın ziyalıları 1989-1990-cı təhsil ili üçün nəzərdə tutulan tədris planlarında rus dilinə Azərbaycan dilindən daha çox saat ayrılmasına etiraz edən məktubla MK-ya müraciət etdilər. Həmin məktubda təlimi rus dilində olan orta məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisinə 3-cü sinifdən, Azərbaycan dilində olan orta məktəblərdə isə rus dilinin tədrisi 1-ci sinifdən başlamağa, rus dilinin tədrisinə Azərbaycan dilinin tədrisindən daha çox vaxt ayrıldığına, təlimi rus dilində olan məktəblərdə (istər ali, istər orta məktəblərdə) Azərbaycan dili fənninin fakültativ fənn səviyyəsinə endirilməsinə etiraz edilir. Bu cəsarətli hərəkət bir tərəfdən Azərbaycanda başlanan milli-azadlıq hərəkəti ilə bağlı idisə, digər tərəfdə öz mənbəyini Heydər Əliyevin milli ideyalarından götürürdü.

Respublikaya rəhbərliyinin ikinci dönəmində Prezident Heydər Əliyevin Azərbaycan dili tədrisi məsələləri ilə bağlı siyasəti xüsusi vüsət aldı. 1994-cü ildə Bakı şəhər təhsil işçiləri ilə görüşündə dediyi aşağıdakı fikirlər təhsil işçilərinə bir daha çatdırırdı ki, onun siyasətində milli dil prioritet istiqamətlərdən biridir: “Bizim məktəblərimiz millidir. Bilirsiniz ki, mən son vaxtlar Azərbaycanın dövlət dili, ana dili, Azərbaycan dili haqqında bir çox fərmanlar vermişəm. Azərbaycanın latın əlifbasına, latın qrafikasına keçməsi haqqında fərman vermişəm. Bu, artıq avqust ayının 1-dən tətbiq olunubdur. Çox məmnunam ki, mən buna nail oldum” [5; 7].

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra qəbul edilmiş bir sıra qanun və qərarlar dilin inkişaf etməsi üçün yollar açır. 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul edilmiş müstəqil dövlətimizin Konstitusiyasında Azərbaycan dili rəsmi dövlət dili elan olundu. Konstitutsiyanın 21-ci maddəsində deyilir: "Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir".

Heydər Əliyevin 1990-cı illərdə məktəblə, tədrislə bağlı çıxışlarında irəli sürdüyü ideyalar, fikirlər yeni milli Azərbaycan dili dərsliklərinin yaranmasına stimül yaratdı. 1997-1998-ci tədris ilinin başlanğıcında təhsil işçiləri yığıncaqlarının birində deyirdi: “Təhsil sahəsində çalışan bütün vətəndaşlara, müəllimlərə, təhsil müəssisələrinin rəhbərlərinə müraciət edərək xahiş edirəm ki, onlar tezliklə təhsil sistemində işlərin müstəqil Azərbaycanın prinsipləri əsasında qurulmasına nail olsunlar. Burada dərsliklərin dəyişməsi, yeni dərsliklərin yaranması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir” [2]

Bu çıxışdan sonra V-XI siniflər üçün Azərbaycan dili proqram və dərsliklərinin yeni nəslı yarandı. Bu dərsliklər müəyyən qüsurları ilə yanaşı, hər halda “müstəqil Azərbaycanın prinsipləri əsasında” tərtib edilmişdi və milli dil tədrisi siyasətinin həyata keçməsində əvəzsiz rol oynadı.

Ölkə Prezidenti 2001-ci ildə “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərman verdi. Fərmanın qərar hissəsinin 4-cü maddəsi birbaşa Azərbaycan dilinin tədrisi problemlərinin həllinə yönəldilmişdir: “Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi orta və ali məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi və Azərbaycan dilində təhsilin keyfiyyəti ilə bağlı əsaslı dönüş yaratmaq istiqamətində qəti tədbirlər həyata keçirsin və müvafiq təkliflər proqramını bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin” [4; 26].

Ümumiyyətlə, Respublika Konstitusiyasındakı Dövlət dili ilə bağlı müvafiq maddə ilə yanaşı, dahi öndərin imzaladığı "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" 18 iyun 2001-ci il tarixli, 506 sayılı fərman, "Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyasının tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında" 4 iyul 2001-ci il tarixli, 76 nömrəli sərəncam, "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında" 9 avqust 2001-ci il tarixli, 552 nömrəli sərəncam və nəhayət, 2003-cü il yanvarın 2-də qüvvəyə minmiş "Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında" qanun ölkəmizdə dil siyasəti və dil quruculuğunun mükəmməl konsepsiyasını, onun uzunmüddətli strategiyasını və aydın proqramını verən tarixi qanunvericilik aktlarıdır. Bütün bu sənədlər birbaşa Azərbaycan dilinin tədrisinə, onun öyrənilməsinə geniş imkanlar açır, müəllimlər, təhsil işçiləri üçün yeni stimullar yaradır.

Heydər Əliyev təkcə azərbaycanlılara deyil, xarici vətəndaşlara da doğma dilimizin tədrisi, öyrədilməsi məsələsini irəli sürürdü. Bu ideya ölkə rəhbərinin Azərbaycan dilinə Dövlət rəmzlərindən biri kimi işdə, əməldə böyük qiymət verməsi ilə əlaqədar idi; kimliyindən asılı olmayaraq hər kəs dövlətimizin digər rəmzləri ilə yanaşı, dilimizə də hörmətlə yanaşmalıdır. Bu isə bizim hər birimizdən, xüsusilə gənclərdən çox asılıdır. Üzünü xaricdə təhsil almağa gedən gənclərə tutub deyirdi: “Hətta öz dilimizdə danışmağı başqalarına da öyrədin” [3; 27].

. Azərbaycan yazıçılarının X qurultayındakı çıxışında dediyi aşağıdakı sözlərdə onun sevinc və qürur hissini duymamaq mümkün deyil: “Xarici ölkələrin respublikamızda olan səfirləri Azərbaycan dilini artıq öyrənirlər. Onlar mənimlə görüşəndə çalışırlar ki, Azərbaycan dilində danışsınlar Mən də bunlara çox sevinirəm. Hətta Rusiyanın səfiri hörmətli cənab Bloxin burada oturubdur - o, Azərbaycan dilini öyrənir, özü də çox yaxşı öyrənir” [4; 26]. Sonra isə böyük fəxarətlə qeyd edir: “Budur bizim müstəqilliyimizin nəticəsi. Vaxtilə buraya, mərkəzdən Azərbaycan Kommunist Partiyasının II katibi vəzifəsinə rus millətindən olan adamlar gəlirdi. Mən onlara Azərbaycan dilini öyrədə bilmirdim. Onlara neçə dəfə deyirdim ki, Azərbaycan dilini öyrənin, ancaq öyrənmək istəmirdilər. Amma bu gün Rusiyanın səfiri öyrənir, Amerikanın səfiri

öyrənir, Fransanın səfiri öyrənir, İngiltərənin səfiri öyrənir. Bunların hamısı böyük hadisədir, nailiyyətdir” [3; 26]

Konstitusiyaya ilə yanaşı, Dahi Öndərin imzaladığı "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" 18 iyun 2001-ci il tarixli, 506 sayılı fərman, "Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyasının tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında" 4 iyul 2001-ci il tarixli, 76 nömrəli sərəncam, "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında" 9 avqust 2001-ci il tarixli, 552 nömrəli sərəncam və nəhayət, 2003-cü il yanvarın 2-də qüvvəyə minmiş "Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında" qanun ölkəmizdə dil siyasəti və dil quruculuğunun mükəmməl konsepsiyasını, onun uzunmüddətli strategiyasını və aydın proqramını verən tarixi qanunvericilik aktlarıdır. Bütün bu sənədlər birbaşa Azərbaycan dilinin tədrisinə, onun öyrənilməsinə geniş imkanlar açır, müəllimlər, təhsil işçiləri üçün yeni stimullar yaradır.

Ölkə başçısının Azərbaycan dilində -ana dilində təhsilə belə geniş önəm verməsinin çox ciddi və uzağa aparıcı **səbəbləri** var idi:

Xalqın, millətin mövcudluğunu təmin edən şərtlərdən biri, bəlkə də, birincisi dildir. Milləti birləşdirən, onun tarixin sınaqlarından keçməsində, özəlliyinin qorunub saxlanması və gələcək nəsələ ötürülməsində, şübhəsiz ki, milli dilin rolu əvəz edilməzdir. Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının da dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir. **"Hər bir xalq öz dili ilə yaranır.** Ancaq bu dili yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur"[1; 117]

1. Heydər Əliyev hesab edirdi ki, Azərbaycan gənclərinin milli ruhunun yüksəlişinə təkan verən amillərdən biri də ana dilində təhsil almalarıdır. Məhz bu ideyanı əsas tutan rəhbər, çıxışlarının birində qeyd edir: "Azərbaycanlı hər yerdə yaşaya bilər, ancaq azərbaycanlılığını, öz dilini, dinini, milli ənənələrini unutmamalıdır. Onun qəlbi daim doğma Azərbaycanla bir vurmalıdır" [4; 97]. 1996-cı ilin fevralındakı gənclərin birinci forumunda gənclərin doğma dillərində artıq sərbəst, səlis danışmalarını görənlər böyük rəhbər sevincini gizlədə bilməmişdi: "Məni bu gün bu forumda sevindirən cəhətlərdən biri o oldu ki, çıxış edən bütün gənclər Azərbaycan dilində çox sərbəst, səlis danışdılar" [5; 121].

Heydər Əliyev hesab edirdi ki, Azərbaycan dil xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin əsas daşıyıcılarından biridir: "Əgər Azərbaycan dili olmasa, Azərbaycan dilində ədəbiyyat da olmaz. Azərbaycan dili olmasa, Azərbaycan dilində mahnılar olmaz, musiqi olmaz. Bunların hamısı bir-birinə bağlıdır". Azərbaycanın rəhbəri təkcə dövlətçiliyə, milli ideologiyaya deyil, ümumən mənəvi mədəniyyətin tarixi taleyinə də dil prizmasından baxırdı: "Dil xalqın böyük sərvətidir. Ədəbi dilin tərəqqisi olmadan mənəvi mədəniyyətin tərəqqisi mümkün deyildir" [1; 14].

Dil millətin dənəni, bu günü və gələcəyidir, zəngin dili olan xalq əbədidir. Məhz bunu nəzərdə tutan ümummilli lider üzünü gənclərə tutub deyirdi: “İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə malik olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalmış bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir. Bu, onun müqəddəs vətəndaşlıq borcudur” [5; 121].

Akif Məmmədov

Heydər Əliyev and the questions of teaching Azerbaijan language

Summary

In this article the ideas of Heydər Əliyev who was the leader of Azerbaijan Republic more than 30 years, in teaching and learning azerbaijan language and due to the point the decisions, suggestions and orders that he accepted, at the same time the constitution acts which were very important in teaching the language were analyzed due to the problem.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Xudiyev Nizami. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili, Bakı, Təhsil, 1997, 288
2. Azərbaycan müəllimi qəzeti”, 4 sentyabr 1997-ci il
3. Sadıqlı A.Ə. Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. – Bakı: “Mütərcim” nəşriyyatı, 2011. – 180 s.səhifə
4. Əliyev Vilayət. Heydər Əliyevin dil siyasəti. Bakı, «Nurlan», 2003 -100 səhifə
5. Hüseynova İradə. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı, «Təhsil», 2004, 472 səh.
6. http://www.heydar-aliyev.org/index_az.jsp
7. http://www.istoriya.az/heydar_aliyev.php

(“Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual aktual problemləri. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunmuş IV beynəlxalq elmi konfransın materialları”, 1-4 may 2013-cü il, Bakı, səh. 387-392)